

KUTADGU BİLİĞ’DE UR- FİİLİ ÜZERİNE ***ON KUTADGU BİLİĞ’S THE VERB UR-***

Feryal Korkmaz*

Özet

Kutadgu Bilig üzerine R. R. Arat tarafından yapılan üçlü serinin üçüncü cildini oluşturan indeks cildi, sadece Kutadgu Bilig’in değil bütün bir Orta Türkçe söz varlığına hitap eden bir sözlük özelliği taşımaktadır. Türkçede çeşitli ve zengin bir kullanıma sahip olan fiillerin bu nitelikleri Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. Ancak fiillerin kazandıkları bu anlam çeşitliliği ve zenginliği maalesef İndeks cildinde belirtilmemiştir. Bu fiillerden biri de *ur-* fiilidir. *Ur-* fiilinin metindeki anlamları beyitlerde teker teker tespit edilmiş ve indekste yer almayan bu anlamlar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig*, anlam bilimi, “ur-” fiili

Abstract

The third index volume of the tierce of Kutadgu Bilig prepared by R. R. Arat is not only serving as a resource about Kutadgu Bilig but also designed to appeal to vocabulary needs of Middle Turkish as a dictionary. These properties of the verbs with various and rich use in Turkish are displayed in Kutadgu Bilig. However, this richness and variety gained by the verbs are not specified in the index volume. One of these verbs is the verb *ur-*. Each of these meanings of the verb *Ur-* within the text has been determined and the meanings which are not existing in the index have been specified.

Key Words: *Kutadgu Bilig*, semantics, the verb “ur-”

GİRİŞ

Karahanlı Türkçesinin en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*’in mevcut üç nüshasına dayanarak 1947’de Reşit Rahmeti Arat tarafından yayımlanmasından¹ sonra, yine Reşit Rahmeti Arat hazırladığı metnin Türkiye

---

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, fkorkmaz@istanbul.edu.tr

Türkçesine çevirisini yapmıştır.² Kutadgu Bilig serisinin üçüncü cildi olan *İndeks* cildi ise Arat'ın ölümünden sonra onun hazırladığı fişlerin kontrolü yapılarak Kemal Eraslan, Nuri Yüce ve Osman Fikri Sertkaya tarafından neşredilmiştir.³

Biz bu makalede Kutadgu Bilig metninde geçen *ur-* fiilinin tercümedeki anlamları ile indekste verilen anlamlarını karşılaştırarak, bu fiilin karşıladığı kavramları ve bu fiille oluşmuş deyimleri tespit etmeye çalışacağız.

Sözcüklerin zaman içerisinde başlangıçtaki temel anlamlarının yanında çeşitli anlam değişmelerine bağlı olarak yan anlamlar kazandıkları ve “çokanlamlılık” özelliği gösterdikleri bilinmektedir.⁴ *Ur-* fiili de zaman içerisinde temel anlamının yanında yeni anlamlar kazanmıştır. Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında *ur-* fiili “vurmak, taşa yazmak, hakketmek” anlamlarında kullanılmıştır.⁵ Eski Uygur Türkçesi içerisinde ise sözcüğün anlamının geliştiği ve *bügüş ur-* “ortaya koymak”, *töşep ur-* “döşeyip koymak”, *urunçak ur-* “emanet vermek” gibi farklı kavramları karşıladığı görülmüştür.⁶ Budizm ve Maniheizm etkisindeki tercüme metinlerde kavram alanını genişleten sözcük, İslamiyet'in tesirinde oluşan ilk metinlerimizde de anlam bakımından zenginleşmeye devam etmiştir.

1. *Ur-* fiilinin Anlamlandırılması:

Divanu Lugati't Türk'te *ur-* fiilinin anlamları “vurmak, dövmek, koymak, yapmak, takmak” olarak sıralanmıştır.⁷

G. Clauson ise *ur-* fiilinin anlamını “kol kullanarak yapılan 1. Bir şeyi bir şeyin üzerine koymak. 2. Zarar vermek, birini veya bir şeyi kırmak” olarak verir.⁸ Clauson *ur-* fiilinin kullanıldığı ibareleri de şu şekilde sıralar:

başına ur-: taç giymek

nom törü ur-: kanun koymak

¹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 1999.

² Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

³ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.

⁴ Doğan Aksan, *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 4. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara 2006, s. 70-71.

⁵ Talât Tekin, Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 178.

⁶ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II-Maytrisimit Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma-Uygurca İptidai Bir Dram*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s.493.

⁷ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it Türk İndeksi “Endeks”*, c. 4, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1943, s.694.

⁸ Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s.194.

içine ur-: içine koymak

tütsüg ur-: tütsü koymak

yekleri ur-: mahvetmek

kapanda ur- : bir kapanda oturtmak

kulun ur-: kölesini yenmek

Clauson ayrıca bu fiilin *Kutadgu Bilig*'de çok yaygın olarak kullanılarak birçok kavramı karşıladığını belirtir.⁹

Kutadgu Bilig İndeks'te ise *ur-* fiilinin anlamları “vurmak, dövmek” olarak verilmiştir.¹⁰

2. *Ur-* Fiilinin *Kutadgu Bilig*'deki Kullanımları:

2. 1. Yalın Kullanımlar

Kutadgu Bilig'de *ur-* fiilinin kullanıldığı beyitleri tespit ettikten sonra bu fiilin hangi kavramları karşıladığını şu şekilde belirlemiş bulunmaktayız:

Ur- fiili *Kutadgu Bilig*'de 125 yerde geçmektedir. Bunlardan sadece on üçünde indekste verilen “*vurmak, dövmek*” anlamlarında kullanılmıştır (86, 679, 1179, 2052, 2053, 2279, 2580, 2999, 4185, 5519, 5688, 6295, 6601).

Bulıt kökredi urdı nevbet tuğı

Yaşın yaşnadı tarttı hakan tuğı (86)

(Gök güreledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.)

Bunun yanı sıra iki yerde (B13, 4056) “koymak” anlamını karşılamaktadır.

ķamuğ bu kitâbnı alıp özlemiş

hazîne içinde urup kızlemiş(B13)

(Hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazinelerine koyup saklamışlardır.)

⁹ Clauson, age, s.195.

¹⁰ Arat III, age, s.496

2.2. Ur- Fiili ile Kurulan Birleşik Yapılar:

Kutadgu Bilig' de *ur-* fiilinin geçtiği yerlerde karşıladığı diğer kavramlar şöyledir:

at ur-: ad koymak, ad vermek

ol ilniñ büğüsi hakîmi turup

at urmuş ol ilniñ törüçe körüp (B27)

(Her memleketin âlimleri ve hâkimleri, o memleketin usulüne göre buna ad vermişler.)

Bundan başka B32, B67, 350, 824 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

at lakab ur-: ad ve lakap vermek

ol illerniñ hakimleri 'alimleri kabul kılp tegme biri bir türlü at laķab urdılar. (A 19)

(O memleketin hakimleri ve alimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler.)

ayada ur-: avucuna koymak, avcunda tutmak

köñlin çıkarsa ayada urup

yorısa uyadmasa yalñuķ körüp (864)

(İnsan gönlünü çıkarıp avucunda tutarak başkaları arasında mahcup olmadan dolaşabilmelidir.)

başka elig ur-: başını ellerinin arasına almak, düşünceli bir hal almak

elig başķa urdı bu odğurmuşa

saķandı uzun kiç kötürdi başa (3682)

(Odgurmuş başının ellerinin arasına aldı, uzun süre düşündü, sonra başını kaldırdı.)

berge ur-: dayak atmak

ısızlerke berge urup könmese

özüñ saķnu turğı olardıñ usa (5281)

(Kötüler dayak atıldığı halde düzelmezse, kendini olabildiğince onlardan uzak tut.)

elig ur-: ele almak, yardım etmek, hâkim olmak, tutmak

bularda kayu buldı erse bilig

olar urmuş öd kün ajunça elig (251)

(Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise onlar zamana ve dünyaya hâkim olmuşlardır.)

Bundan başka 255, 437, 1805, 3147 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

emgek ur-: zahmete katlanmak

asığ bolsa yalñ uk özin kul kılar

añar kul bolur özke emgek urur (2981)

(Menfaati olursa insan kendini kul yapar, başkasının kölesi olur ve zahmete katlanır.)

hazine ur-: hazine toplamak, zenginleşmek

kılıç il tutar hem bodun kazğanur

qalem il tüzer hem hazîne urur (2714)

(Kılıç memleket zapt eder ve zafer kazanır, kalem de memleketi nizama sokar ve hazine toplar.)

iz ur-: iz bırakmak, yola girmek

bu edgü kişiler bolurmu isiz

isiz me urur mu kör edgüke iz (871)

(Bu iyi insanlar kötü olabilirler mi, bu kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi?)

Bundan başka 6467 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

qaznaq ur-: hazine toplamak

üküş qaznaq urma sen altun kümüş

negü balsa birgil ülegil üküş (5290)

(Çok altın ve gümüş toplayıp hazine yapma; ne bulursan ver, çok dağıt.)

5294 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

kedük ur- : giymek

körü barsa barça urur bu kedük

uğuşluğ biliglig kör aslı ked ök (299)

(Dikkat edilirse herkes üzerine bir şey giyer, fakat akıllı ve bilgili insan aslı ile değerlidir.)

kenç ur-: hazine toplamak

nerek kenç urur sen bu altın kümüş

sağa teggüsi ol iki böz ülüş(1420)

(Niçin bu altın, gümüşten hazine topluyorsun; senin hissene düşecek şey iki parça bezden ibarettir.)

2056 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

kıızıl eñ ur- : bahtiyar olmak, mutlu olmak

bilig belgüsi kör iki neñ-turur

bu iki bile er kıızıl eñ urur (992)

(Bak bilginin iki alâmeti vardır; bu iki şeyle kişi mutlu olur.)

könilikle ur-: doğruluk üzerine kurmak

uğuşka yırağ erdi aşnu yoluñ

könilikke urduñ sen emdi uluñ (4028)

(Önce tuttuğun yol akıldan uzak idi; sen şimdi temelini doğruluk üzerine kurdun.)

köñül ög ur-: gönlüne ve aklına gelmek

ne inçlik tiler sen tünekte turup

ne ârzû kolur sen köñül ög urup(5424)

(Zindanda bulunduğun müddetçe ne huzur ararsın; aklına ve gönlüne gelen ne gibi şeyi arzu edersin.)

6304 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

köñül tüz ur-: ihlasla davranmak

yana kıoptı terkin töşekin türüp

ma yundi yũkündi köñül tüz urup (5452)

(Yatağından çabucak kalktı ve abdest alarak, ihlas ile namazını edâ etti.)

közke ur-: göze sürmek

apañ balsa men bir vefâlig ağı er

eginke yüdeyi közümke urayı (6569)

(Eğer ben bir vefalı cömert insan bulursam; onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim.)

küler yüz ur-: güler yüz göstermek, hoş davranmak

anada atada bağırsak bolup

ayada tutar sen küler yüz urup(717)

(Gün olur anne babadan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek insanı el üstünde tutarsın.)

kürsü ur-: tahta oturmak

kümüş kürsi urmuş öze oldurur

bu kürsi adağı üç adrı turur (771)

(Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı.)

minnet ur-: başına kakmak

tözü halkқа barça қалur edgülik

yana minnet urmaz kişike külük (857)

(O bütün halka hep iyilik eder; fakat yaptığını insanın başına kakmaz.)

mundağ ur-: böyle belirlemek, bu şekilde tespit etmek

kişilik қалurқа kişi bol tuşı

kişi mundağ urdı kişilik ulı (2308)

(İnsanca hareket etmek için sen daima insan ol; insan, insanlığın temelini böyle tespit etmiştir.)

muyan ur-: sevap kazanmak

қадаşıң өlüми саға болсу pend

seringil muyan ur şeker bolsu қанд(6314)

(Kardeşinin ölümü sana ibret olsun, sabret, ecrine nâil olursun, şekerin kand olur.)

mün ur-: kusur isnat etmek

yayığ tip sökerler bu kılkıım için

maña mün ururlar bu atım için(690)

(İşte bu yaratılışım için döneke diye bana söverler; bundan dolayı bana kusur isnat ederler.)

nukül yimiş ur-: çerez, meyve vermek

aş içgü yiseler nukül ur yimiş

ķuruğ öl yimiş ur bir ança simiş (4660)

(Yiyecek ve içecek tamam olunca çerez ve meyve ver; kuru ve yaş meyve yanında bir miktar simiş de bulunsun.)

otun tügün ur-: dağlamak

bayat edgü kılğay bu söz sözleme

tügün urma otun meniñ köñlüme (1084)

(Tanrı seni iyi edecektir; böyle sözlerle yüreğimi dağlama.)

öñdi ur-: kanun koymak, kanun yapmak

isiz öñdi urma törü edgü ur

künün edgü bolğay kutuñ bağa ķur (1456)

(Kötü kanun yapma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer, saadet sana yâr olur.)

Bundan başka 1459 ve 2179 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

örk ur-: yular takmak

maña urmasa örk mini tuttaçı

keyik teg kaçar men kim ol yetteçi(722)

(Beni tutan bana yular takmazsa ben geyik gibi kaçırım; bana kim yetişecek?)

sözke ul tüp ur-: uygun giriş yapmak, açıklama yapmak

*küsemış añar bardı bir kün turup
sözin sözledi sözke ul tüp urup (506)*

(Küsemış bir gün kalkıp ona gitti ve uygun bir giriş yaparak meseleden bahsetti.)

Bundan başka 1817 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

tamga ur-: mühürlemek

*öz elgi bile kıtsa içgü körüp
özi beklese kıodsa tamğa urup(2902)*

(İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı, kendisi mühürleyerek muhafaza altına almalı.)

topık ur-: top koymak

*topık yirde urdum bu söz berkitü
öziüm yarzağını sağa körkitü (661)*

(Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğini sana göstermek için yere bir top koydum.)

törü ur-: kanun koymak, düzen kurmak

*ajunğa apa inmişinde berü
uğuşluğ uru keldi edgü törü (219)*

(Âdem dünyaya indiğinden beri iyi nizam, daima anlayışlı insanlar tarafından kurulmuştur.)

Bundan başka 252, 893, 1456, 1458, 1461, 1570, 1770, 4140, 5741, 5743, 5744 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

ul ur-: temel atmak

*ne edgü söz aymış köni er tili
köni er tili urdı sözke ulı(921)*

(Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir.)

3029 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

utru ur-: açıkça belirtmek, fasih dil kullanmak

kalı mundağ erse yorık utru ur

yorık utru ursa kişig yoğlatur(175)

(Mademki böyledir, sen fasih dil kullan; dil fasih olursa inan yükselir.)

6322 numaralı beyitte de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

yağısın ur-: düşmanını yenmek

negü tir eşitgil yağıçı kür er

bu saklık bile öz yağısın urar(2019)

(İhtiyatla hareket edip düşmanını yenen cesur savaşçı ne der, dinle!)

Bundan başka 2287, 2379, 5480 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

yağşı ur-: iyi tespit etmek

idi yağşı urduş kişilik ulı

bu ol çın vefalığ kişiler yolu(3016)

(İnsanlığın temelini çok iyi tespit ettin; gerçekten vefalı insanların yolu budur.)

yüz ur-: yönelmek, emrine girmek, göze almak

yana aydı mundın barur men turup

ilig tapğıña bu özüm yüz urup(476)

(Bir de düşündü-Hükümdarın hizmetine girmek için ben burdan kalkıp gidiyorum.)

Bundan başka 578, 599, 951, 1632, 2391, 3282, 4881, 5681, 6197, 6420 numaralı beyitlerde de *ur-* fiili aynı anlamla kullanılmıştır.

Sonuç:

Biz bu çalışmada sadece *ur-* fiilini içinde bulunduran beyitleri inceleyip bu fiilin hangi kavramları karşıladığını tespit etmeye çalıştık. İncelediğimiz beyitleri ve bunların Arat tarafından yapılmış tercümelelerinin hepsini göstermedik. Her farklı anlam için sadece bir örnek beyit vermeyi uygun gördük; ancak aynı anlamda geçtiği diğer beyit numaralarını da belirttik.

Kutadgu Bilig'in bilhassa deyimler açısından zengin bir metin olması, indeks cildindeki birçok sözcüğün bu şekilde araştırılmasını gerektirmektedir. Bugün *Güncel Türkçe Sözlükte* otuz bir anlamı bulunan *vur-* fiilinin¹¹ semantik kaynağını kavramak için, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*nde bulunan *vur-* fiili ile ilgili 160 kadar birleşik yapının¹² izahı için bu çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece *Kutadgu Bilig*'in söz varlığı değil, aynı zamanda Orta Türkçe söz varlığı konusunda da çok büyük bir boşluğu dolduran *Kutadgu Bilig-İndeks* cildinde geçen sözcükler üzerinde yapılacak bu tür çalışmalar, yalnız bu metnin değil; bütün Türkçenin anlam bilimine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, 4. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara 2006.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz.: Kemal Eraslan, Osman F.Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- ATALALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it Türk İndeksi "Endeks", c. 4*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1943.
- CLAUSON, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- TEKİN, Şinasi, *Uygurca Metinler II-Maytrisimit Burkancuların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma-Uygurca İptidaî Bir Dram*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.
- TEZCAN, Semih, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178, cilt: XLV/II, sayı: 178, Ankara 1981, s. 23-78.

¹¹<http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=vurmak>

¹² <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=vurmak&hng>

<http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&>

<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=vurmak&hng>